

ПАРАМЕТРИ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ

B. I. СТЕПАНЕНКО

Простір і середовище, в якому знаходиться особистість, висувають високі вимоги до її адаптаційних можливостей. Адаптивність являє собою важливу умову і показник здоров'я людини, який проявляється в здатності змінювати своє фізіологічне і психічне функціонування в межах гнучкого адаптаційного потенціалу, без переходу до грубих компенсаційних змін. Якщо ця здатність, адаптаційний потенціал достатньо розвинутий, то людина порівняно легко пристосовується до нових умов і, як наслідок, зберігає й укріплює своє здоров'я [3, с. 3].

Питання щодо адаптації обдарованої особистості в суспільстві достатньо дискусійне, оскільки майже не прийнятне у відношенні до обдарованої особистості, соціальні завдання якої пов'язані з нестандартними підходами і рішеннями. З одного боку повноцінний розвиток потенціалу особистості здійснюється, якщо соціум так чи інакше підтримує неординарність обдарованих дітей. Але загальновідомо, що своєрідний авангардизм творчої особистості досить часто порушує її зв'язки з сучасниками, прирікаючи на відоме нерозуміння з їхнього боку. Разом з цим, наявність певних ресурсів, потенціалів, можливостей розширяє поле діяльності особистості, робить цілі в її житті більш досяжними [4].

Особливості адаптаційного потенціалу обдарованої особистості розкриті в працях О. Андронікової, Т. Батухтіної, С. Добряк, О. Остапчук, Ю. Паненкової, В. Якуніна та ін. Зниження адаптаційних можливостей у генезисі девіантних проявів обдарованої особистості представлено в роботах Ф. Баррона, О. Бурзунової, Я. Глінського, В. Менделевича, Т. Міронової, К. Платонова, Н. Попової, Ф. Фарлі, Н. Фетискіна, С. Шепелевої та ін. Однак ця проблема є малодослідженою саме в контексті профілактики негативних проявів у поведінці обдарованих учнів шляхом становлення, підтримки і підвищення їхніх адаптаційних можливостей.

Тому **метою статті** є визначення сутності й основних параметрів адаптаційного потенціалу обдарованих учнів у контексті профілактики різних девіантних проявів в їхній поведінці.

С. Добряк і В. Якунін розглядають адаптаційний потенціал як синонім поняття „адаптивність” і визначають його як властивість, що виражає можливість особистості до адаптації [6, с. 136]. Набуваючи якості адаптивності, особистість стає більш життєстійкою, ресурсною відносно труднощів, що виникають із боку середовища.

„Адаптованість” може бути внутрішньою і зовнішньою. Внутрішня адаптованість проявляється у формі перебудови функціональних структур і систем особистості. Зовнішня – являє собою адаптивну, соціально прийнятну поведінку. Тобто, зовнішня адаптованість проявляється в поведінці як пристосовницька, інструментальна адаптація особистості, внутрішня – як гармонія особистості, стан безпеки (психологічного захисту) [10, с. 48].

У свою чергу, А. Богомолов визначає адаптаційний потенціал як здатність під дією зовнішніх чинників зазнавати рівневих і структурних змін [1, с. 118].

Досить цікавий підхід до визначення адаптаційного потенціалу представлено М. Фетискіним і співавторами. Розглядаючи творчу активність як єдність неадаптованої й адаптованої активності, під неадаптивною активністю вони розуміють спонтанну нову можливість, тобто появу нового образу, ідеї, проблеми, мети тощо. Адаптивну активність розглядають як реалізацію мети, втілення ідеї, вираження образу, які являють собою творчий продукт. Утворений у процесі неадаптивної активності творчий потенціал являє собою поле видимих можливостей, які можуть реалізовуватися в творчих продуктах чи не реалізовуватися. Діти з дисбалансом неадаптованої і адаптованої активності, як правило, представляють групу „проблемних” учнів. Девіантна поведінка підлітків є способом зниження напруги, яка виникає в результаті протиріччя між потенційною можливістю і реальним змістом діяльності [8, с. 99–100].

Хоча зазначені вчені дають визначення поняттю „творчий потенціал обдарованої особистості”, але його цілком можна застосувати до адаптаційного потенціалу цієї категорії дітей.

Т. Батухтіна, здійснивши аналіз визначень адаптаційного потенціалу, розглядає його як один з інтегральних феноменів адаптації, загальні, основні риси якого:

- сукупність індивідуально-психологічних ознак, які обумовлюють ефективність адаптації;
- властивості складної системи;
- не тільки наявні прояви адаптаційних можливостей, але й латентні властивості, які можуть проявитися у зміні змісту, інтенсивності, спрямованості впливу адаптогенних чинників;
- межі адаптаційних можливостей особистості й стійкості до чинників впливу, передумови до певного діапазону відповідних адаптаційних реакцій;
- зв'язок з віково-психологічними особливостями, водночас власна активність особистості розглядається як умова, що регулює міру реалізації потенційних можливостей [3, с. 9].

Аналіз джерел наукової літератури дозволяє розглянути певні вікові параметри адаптаційного потенціалу обдарованих учнів. Так, Ю. Паненкова, вивчаючи психолого-педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи, виділяє критерії адаптації цієї категорії дітей: емоційне самопочуття обдарованої дитини; інтеграцію обдарованої дитини з освітнім середовищем початкової школи; реалізацію обдарованою дитиною внутрішньоособистісного потенціалу.

Емоційне самопочуття обдарованої дитини визначає її емоційний комфоркт чи дискомфорт, загальний настрій, задоволення чи незадоволення від перебування в школі, емоційну стабільність (тривожність). Інтеграція обдарованої дитини з соціумом розкриває її взаємини в сім'ї, школі, соціокультурному середовищі та вказує на позитивне чи негативне сприймання нею членів сім'ї, вчителів, ровесників, друзів, знайомих. Реалізація обдарованою дитиною внутрішньоособистісного потенціалу вказує на сформованість самооцінки, довіри до себе, ціннісної свідомості та досягнення в діяльності як наслідок розвитку обдарованості [9, с. 148].

О. Щербакова, вивчаючи процес адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти, говорить про те, що досвід роботи в школі свідчить про недооцінку ролі особливостей адаптації особистості молодших підлітків у період переходу від однієї ланки навчання (початкової школи) до іншої (основної школи). Необхідність швидко пристосуватися до нових вимог, виправдати очікування вчителів та батьків щодо навчальної успішності за різкої зміни умов навчання є стресогенним чинником і викликає ризик виникнення дезадаптації. Незалежно від підходу до визначення віку та його особливостей, перехідний вік від молодшого шкільного до підліткового є одним із найважливіших і найбільш складних у розвитку особистості. Найхарактерніша риса цього періоду полягає в тому, що це перехідний етап, коли в особистості дитини поєднуються риси молодшого школяра та підлітка. Тобто, цей перехід співпадає в часі з початком вікової кризи – переходом до підліткового віку з його фізіологічними та психологічними особливостями [11].

Н. Коноваловою адаптаційний потенціал представлено як єдину особистісну характеристику психічного здоров'я. Дослідниця пропонує наступні його критерії: рівень психічного здоров'я, особистісні особливості, система відносин, позиція особистості щодо проблеми [1, с. 118].

Т. Батухтіна розглядає адаптаційний потенціал особистості творчо обдарованого підлітка як багаторівневу систему, яка містить компонент здоров'я, емоційний, мотиваційний, креативний, соціально-психологічний і рефлексивний компоненти. Всі ці компоненти проявляють себе в процесі взаємодії обдарованого учня з середовищем. Насамперед, це відносини в сім'ї, закладі освіти, з однолітками. У процесі взаємодії з середовищем виявляється ступінь гармонійності адаптаційного потенціалу обдарованого учня [3]. Такої ж позиції дотримуються О. Бурзунова і Н. Попова. Вони стверджують, що підлітки з високим рівнем креативності й інтелекту можуть відчувати максимальний тиск соціуму, пов'язаний зі зміною соціального, освітнього, особистісного статусів. Це впливає на рівень їхнього загального адаптаційного потенціалу [4, с. 323].

До характеристик, які знижують адаптаційний потенціал особистості відносять:

- фізіологічні (нервово-психічна нестійкість, низька працездатність, швидка стомлюваність, схильність до нервово-психічних зливів);
- соціальні (порушення соціальних норм поведінки, негативне відношення з боку оточуючих, відсутність підтримки, усвідомлення власної непотрібності, труднощі в комунікації);
- психологічні (підвищена емоційність, високий рівень тривожності та агресивності, акцентуації характеристу, особистісні розлади, неадекватна самооцінка, відсутність життєвих перспектив, втрата інтересу до життя).

Чим менше виражені ці характеристики, тим вище вірогідність успішної адаптації суб'єкта [1].

В. Долгова та І. Ордіна, вивчаючи особливості формування "Я-концепції" обдарованих старшокласників, зазначають, що домінування негативних установок у змісті власного „Я” виступає перешкодою на шляху конструктивної взаємодії з оточуючими людьми, розвитку потенціалу особистості. У непристосованої особистості "Я-концепція" не відповідає потенційним можливостям, поведінка обтяжена захисними механізмами [7, с. 3].

С. Максимова акцентує увагу на появі такої групи учнів, для якої характерні поєднання високого творчого потенціалу і високої творчої нереалізованості, що може призвести до дезадаптації [2, с. 73].

У дисертаційному дослідженні О. Вельдбрехт сформульовано загальний механізм соціально-психологічної адаптації творчої особистості, який проявляється як на особистісному рівні, так і на рівні існування суспільства. На особистісному рівні креатив має схильність до внутрішньоособистісної дезадаптації, за якої поведінка відображує неприйняття себе як цілісної та значущої особистості. Проте творча особистість демонструє більшу кількість поведінкових стратегій в умовах життєвих криз, має переваги під час зустрічі з новими умовами, а також здатність давати подіям бажаний для себе напрям.

На суспільному рівні в періоди стабільності творча активність окремих індивідів порушує встановлені традиції та регулятивні норми, й тому сприймається як деструктивна, аномальна та соціально шкідлива, а самі творчі особистості відносно суспільства виступають як неадаптанти. У кризові епохи творча активність окремих осіб виступає головним адаптивним ресурсом суспільства; у ці часи щоразу відбувається переоцінка ролі творчості та творця і розширення переліку сфер діяльності, які потребують творчих здібностей [5].

Таким чином, О. Вельдбрехт розглядає креативність як адаптаційний резерв особистості.

На думку Т. Посохової, структуру адаптаційного потенціалу складають наступні компоненти:

- біопластичний (еволюційно закріплений інстинктивні форми життєдіяльності людини та її ресурси, які впливають на здоров'я, працездатність і ліберальність до негативного впливу оточуючого середовища);

- біографічний (досвід протидії негативним впливам, який накопичено в сім'ї і передано в результаті взаємодії дитини з батьками);
- психічний (реальні можливості особистості, які дозволяють налагодити відносини з собою і оточуючим середовищем – мотиваційні, мовленнєві, креативні, темпераментні, інтелектуальні новоутворення);
- особистісно-регуляторний (завдяки цьому компоненту досягається необхідний рівень адаптованості, який дозволяє протистояти складним ситуаціям, актуалізувати захисні механізми для збереження особистої цінності) [1, с. 118].

Отже, адаптаційний потенціал обдарованих учнів має ряд особливостей, які обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. З одного боку, це неадаптивність обдарованої особистості, з іншого – негативне відношення соціуму до неї [1, с. 122].

У цілому, варто зазначити, що виділяючи компоненти адаптаційного потенціалу обдарованого учня, вчені в більшості випадків приділяють увагу таким параметрам, як процес його взаємодії з оточуючим середовищем, відносини з однолітками, у школі, сім'ї, врахування індивідуально-вікових характеристик обдарованих дітей. До чинників, які знижують адаптаційний потенціал особистості відносять фізіологічні, соціальні, психологічні характеристики, а також і саму обдарованість. Актуальним є питання побудови системних дій щодо становлення, підтримки і підвищення адаптаційного потенціалу особистості обдарованого учня як засобів профілактики дезадаптації обдарованих учнів, девіантних проявів у їхній поведінці, що становить перспективу подальших досліджень за цим напрямом.

Список використаних джерел:

1. Структура адаптационного потенциала одаренных подростков / Андронникова О. О., Перевозкина Ю. М., Дмитриева Н. В., Щукина Н. А. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2017. № 4. С. 117–124.
2. Анохина А. П., Погорелов Д. Н. Творческая нереализованность одаренных учащихся как механизм актуализации их склонности к отклоняющему поведению. *Вестник „ӨРЛЕУ“–КСТ*. 2017. № 3 (17). С. 71–76.
3. Батухтина Т. В. Структура адаптационного потенциала художественно одаренной личности (на примере подростков): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2010. 21 с.
4. Бурзунова Е. А., Попова Н. В. Особенности адаптационного потенциала у подростков с высоким уровнем креативности и интеллекта. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 22. С. 323–325.
5. Вельдбрехт О. О. Социально-психологичная адаптованность творчой особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2009. 22 с.
6. Добряк С. Ю., Якунин В. А. Психологическая адаптация первокурсников к обучению в вузе. *Ярославский психологический вестник*. Москва; Ярославль, 2004. Вып. 13. С. 136–141.
7. Долгова В. И., Ордина И. П. Я-концепция одаренных старшеклассников: монография. Бишкек: Изд-во „ДЭЦ“, 2012. 155 с.
8. Миронова Т. И., Фетискин Н. П., Шепелева С. В. Параметры творческой нереализованности и их значимость в генезисе девиантного поведения. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2016. № 3. Т. 22. С. 99–106.
9. Паненкова Ю. В. Психолого-педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. ун-т „Острозька академія“. Острог, 2014. 241 с.
10. Титова О. И., Е. Л. Холодцева. Жизнестойкость как фактор социально-психологической адаптации одаренных школьников. *Институт психологии Российской академии наук. Социальная и экономическая психология*. 2017. Т. 2. № 4 (8). С. 43–70.
11. Щербакова О. О. Психологична адаптація академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти. *Науковий огляд*. 2015. № 10 (20). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/634>.